

Friese klimaatadaptatiestrategie

Een handreiking voor klimaatbestendig ontwikkelen

Definitief 11 november 2020

Voorwoord

In het Fries Bestuursakkoord Waterketen 2016-2020 is overeengekomen dat de regionale uitwerking van het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie (DPRA) door de Friese overheden gezamenlijk wordt opgepakt.

We volgen hierbij de methodiek van het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie, die drie stappen kent: '1. Weten - 2. Willen - 3. Werken'.

- Stap 1 (weten): We brengen in beeld brengen wat de kwetsbaarheden zijn
- Stap 2 (willen): we gaan in gesprek met alle betrokkenen om gezamenlijk ambities te formuleren voor een klimaatbestendig Fryslân.
- Stap 3 (werken): We gaan samen aan de slag om onze leefomgeving klimaatbestendig te maken.

Zie voor meer informatie op: www.ruimtelijkeadaptatie.nl

Met het gereedkomen van de Friese klimaatatlas (www.frieseklimaatatlas.nl) eind 2018 is stap 1 afgerond.

Vervolgens worden door gemeenten en Wetterskip Fryslân vanaf 2019 zogenaamde risicodialogen gevoerd met stakeholders. Resultaat van deze gesprekken is tevens input geweest voor voorliggende Friese klimaatadaptatiestrategie. Nu is het aan de afzonderlijke besturen van de Friese overheden om hun eigen klimaatadaptatie ambities te bepalen en op te borgen in eigen beleid, zoals de gemeentelijke omgevingsvisie en het verbrede gemeentelijk rioleringsplan (vGRP).

Vervolgens gaan we gezamenlijk aan de slag (stap 3) om Fryslân klimaatbestendig te maken in 2050. De overheden brengen daarbij hun opgaven in beeld op basis van de gesignaleerde risico's, de oplossingsrichtingen zoals geboden in de Friese klimaatadaptatiestrategie en de geformuleerde eigen ambities. We voegen alle opgaven samen tot een gezamenlijke uitvoeringsprogramma klimaatadaptatie die onderdeel gaat uitmaken van het Provinciale Waterprogramma in 2021. Een gezamenlijk uitvoeringsprogramma geeft overzicht en koppelkansen komen hierdoor (beter) in beeld. Het uitvoeringsprogramma klimaatadaptatie vormt ook de basis voor het verkrijgen van subsidie (uit het deltafonds) in het kader van de impulsregeling klimaatadaptatie (publicatie Staatscourant 19 oktober 2020)

Voor stap 3 is een nieuw Fries Bestuursakkoord Water en Klimaat 2021-2025 afgesloten met de Friese overheden en Vitens. Dit bestuursakkoord kent twee pijlers: Klimaatadaptatie en het vergroten van het waterbewustzijn.

Friese Klimaatadaptatiestrategie

Voor u ligt de Friese klimaatadaptatiestrategie. Een handreiking met oplossingsrichtingen voor het klimaatbestendig maken van Fryslân. Deze handreiking willen we gebruiken bij elke ruimtelijke ontwikkeling om daarin de juiste keuzes te maken voor een klimaatbestendige inrichting van een gebied. Met de Friese klimaatadaptatiestrategie richten we ons op de komende 30 jaar: in 2050 willen wij klimaatbestendig zijn.

Voor wie is deze handreiking?

Deze handreiking is primair opgesteld voor alle Friese gemeenten, Provincie Fryslân en Wetterskip Fryslân, maar is ook geschikt om gebruikt te worden door projectontwikkelaars, natuurorganisaties en andere partijen. De handreiking is bedoeld als leidraad voor het gesprek tussen partijen over een klimaatbestendige inrichting van Fryslân. We nodigen iedereen uit om er gebruik van te maken.

De Friese klimaatadaptatiestrategie: een bundeling van kennis en beleid

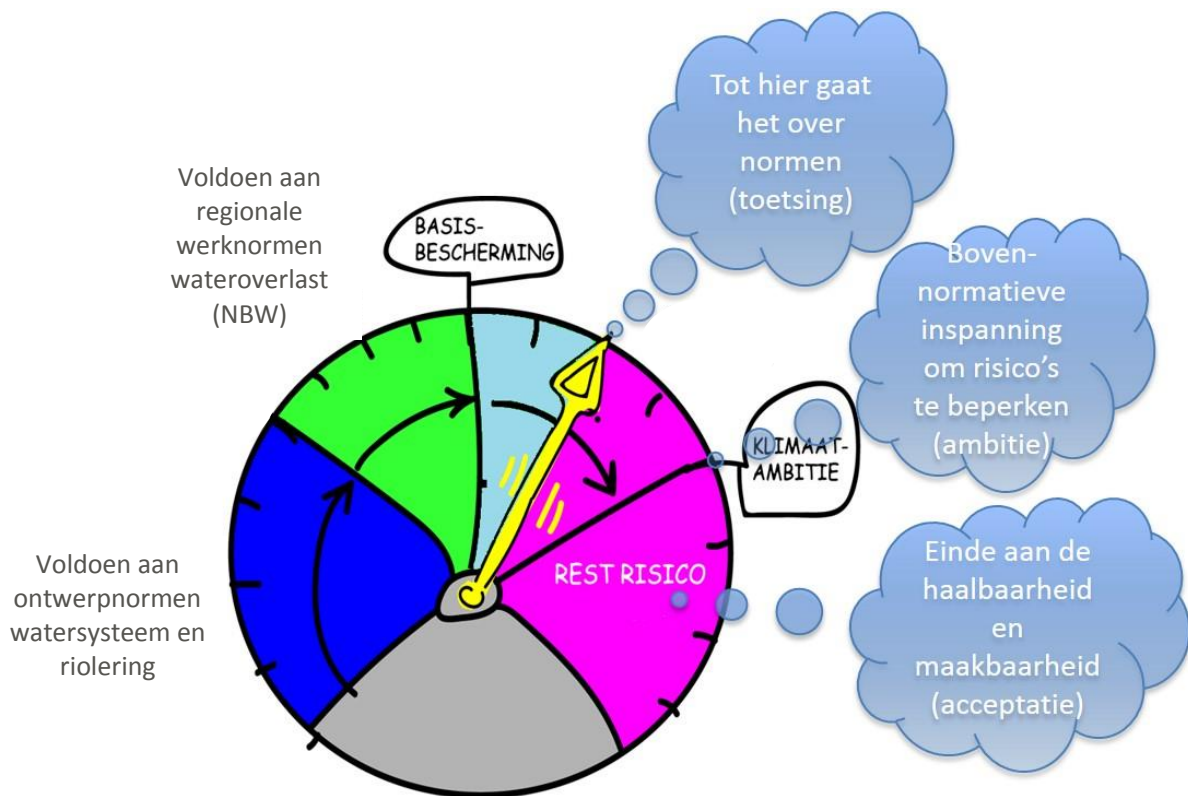
Deze Friese klimaatadaptatiestrategie is een bundeling van al benoemde strategieën in bestaand beleid en plannen van Friese overheden. In het achtergronddocument is een overzicht overgenomen van de geïnventariseerde documenten, gegroepeerd naar benoemde strategieën, en de maatregelen die daarin genoemd zijn.

Klimaat adaptief ontwikkelen

Wat kunnen we doen om ons aan te passen aan het veranderende klimaat?

Klimaatadaptatie gaat over het omgaan met weersextremen en het minimaliseren van de risico's op schade daarvan. Denk aan langdurige regenval, piekbuien, maar ook het gebrek aan voldoende zoet water voor bijvoorbeeld landbouw en natuur door langdurige droge perioden. Door bijvoorbeeld voldoende hoog te bouwen en door meer ruimte te reserveren voor waterberging kunnen we risico's reduceren. We concentreren ons hierbij op de risicogebieden zoals die zijn aangegeven in de Friese klimaatatlas.

Klimaatadaptatie gaat dus niet over het voldoen aan wettelijke eisen en normen voor de inrichting van onze leefomgeving! Dat is al onze primaire taak als overheden. In sommige gevallen kan overwogen worden om de norm aan te passen, afhankelijk van schaderisico's, om ondoelmatige investeringen te voorkomen en/of grotere schades elders te beperken.

Klimaat adaptief ontwikkelen en bouwen zal het 'nieuwe normaal' moeten worden. Het verdient daarom de aanbeveling om de handreiking in een zo vroeg mogelijk stadium te betrekken in ruimtelijke plannen. Dat begint al bij de locatiekeuze, maar vervolgens ook over het maken van de juiste inrichtingskeuzes als basis voor verdere planuitwerking. Daarbij kan actief worden gezocht naar koppelkansen tussen maatschappelijke opgaves, Bijvoorbeeld door het thema energietransitie te verbinden met klimaatadaptatie. Door breder dan het eigen vakgebied te zoeken naar slimme combinaties wordt meer resultaat bereikt.

We moeten ons realiseren dat klimaat adaptieve maatregelen ook (extra) ruimte kunnen gaan vragen. Denk hierbij bijvoorbeeld aan bredere reserveringszones voor toekomstige innovatieve dijkconcepten. Deze 'ruimteclaims' zullen zijn beslag moeten krijgen in Provinciaal en gemeentelijk beleid, de omgevingsplannen.

Acceptatie

Acceptatie van verhoogde risico's kan een bewuste en goede keuze zijn. Het reduceren van schaderisico's door het nemen van (kapitaalintensieve) maatregelen kan in gevallen ondoelmatiger zijn. De investeringskosten staan dan niet in verhouding tot de potentiële vermeden schade. Het maatschappelijk rendement van de investering is dan te laag.

Gedrag aanpassen

Een ander belangrijk aspect is het aanpassen van ons *gedrag*. Dit speelt vooral bij hete zomers. Hierbij is het belangrijk om op de heetste momenten van de dag in de schaduw of binnen te blijven en genoeg water te drinken. Hierbij moeten we speciaal aandacht hebben voor de kwetsbare groepen, zoals ouderen en zieken, in de samenleving. Maar ook het instellen van aangepaste werktijden door werkgevers kan heel effectief zijn, ook voor de arbeidsproductiviteit.

Differentiatie naar typologieën

Bij de Friese klimaatadaptatiestrategie hebben we Fryslân opgedeeld in zes typologieën. Vier landschappen (veengebied, kleigebied, zandgebied en Waddeneilanden) en twee in bebouwd gebied (stadslandschap en dorpslandschap). Voor elke typologie is in een dwarsdoorsnede aangegeven met welke effecten we te maken hebben als gevolg van klimaatverandering en welke klimaat adaptieve strategieën kunnen worden toegepast bij ruimtelijke ontwikkelingen. De toepasbaarheid van deze strategieën is mede afhankelijk van gebiedskenmerken. Bijvoorbeeld op de hogere zandgronden willen we maximaal inzetten op waterconservering om droogteproblematiek in droge zomers te verminderen. In de lagere klei- en veengebieden willen we extra waterberging realiseren om hemelwater bij langdurige neerslag te kunnen opvangen en de zoetwatervoorraad te vergroten. We moeten ons realiseren dat we de verschillende typologieën niet helemaal los van elkaar kunnen beschouwen. Bijvoorbeeld: verandering van het grondwaterpeil in het (lage) veenweidegebied van Fryslân beïnvloedt de grondwaterstand en daarmee de zoetwater beschikbaarheid op de (hogere) zandgronden van het Drents-Fries plateau. De grondwateratlas Fryslân¹ geeft hierin meer inzicht.

Generieke strategieën

Naast de verschillende strategieën per typologie, zijn er ook een aantal generieke strategieën die overal toepasbaar zijn:

- Als eerste en wellicht ook belangrijkste principes:
 1. Vasthouden - bergen - afvoeren
 2. vasthouden - voorraad vormen - inlatenZo kunnen we wateroverschotten en -tekorten beter de baas.
- Meer groen en blauw en minder verharding is overal van meerwaarde. Meer groen en blauw helpt tegen hittestress en voor het vasthouden van water. Groen heeft namelijk een sponswerking voor het vasthouden van water. In steden en dorpen zijn de uitdagingen voor hittestress en wateroverlast groter. Ook in landelijke gebieden

¹ https://www.fryslan.fr/beleidsthemas/grondwater-in-fryslan_3451/

levert meer groen en blauw een bijdrage aan verschillende opgaven (soms ook breder dan klimaatadaptatie, zie koppelkansen).

- Klimaat adaptief bouwen. Denk dan aan voldoende hoog bouwen, maar ook aan aangepaste bouwregelgeving. Hiervoor zijn al diverse handreikingen ontwikkeld.
- Het water- & klimaatbewustzijn van inwoners vergroten. Een groter bewustzijn kan helpen bij het treffen van maatregelen zoals ontsteden en vergroenen van tuinen, en het verminderen van (drink)waterverbruik door hergebruik van hemelwater.
- Het maatschappelijk rendement van een investering in ruimtelijke maatregelen moet altijd afgewogen worden tegen de mate van overlast en schade die we ondervinden door klimaatverandering. Acceptatie en het aanpassen van je gedrag is daarom ook een belangrijke vorm van adaptatie.

Van strategieën naar concrete maatregelen

Met deze handreiking worden oplossingsrichtingen of strategieën aangereikt, niet de concrete maatregelen. Klimaatbestendig ontwikkelen is maatwerk en zal het resultaat zijn van gesprekken tussen de initiatiefnemer en alle betrokkenen. Wel zijn in het achtergronddocument een aantal maatregelen benoemd zoals die in bestaand beleid zijn opgenomen waaraan gedacht kan worden bij het uitwerken van plannen. De uiteindelijke beslissing over hoe u klimaatbestendig ontwikkelt, maakt u zelf.

Koppelkansen met andere opgaven

Als we ergens aan de slag gaan, dan moeten we dat integraal en gebiedsgericht doen. Dan ontstaan de grootste koppelkansen. Denk hierbij aan andere maatschappelijke opgaven op het gebied van energie, biodiversiteit en de transitie naar een circulaire economie. Of kansen voor functiecombinaties zoals waterberging en recreatie of landbouw en natuur. We noemen enkele voorbeelden:

- Kansen voor de energietransitie door gebiedsgericht te zoeken naar bijvoorbeeld plekken waar waterberging en de aanleg van zonneparken samen kunnen gaan.
- Kansen voor herstel van de biodiversiteit door waterberging te combineren met de aanleg van (natte) natuur, KRW (Kader Richtlijn Water) opgaven of het creëren van natuurbuffers tussen landbouw en natuur en stad en natuur.
- Kansen voor recreatie en toerisme in nieuwe water- en natuurgebieden,
- Zoeken naar functiecombinaties, bijvoorbeeld inzetten op multifunctionele dijken waarbij er kansen zijn voor energiewinning en recreatief medegebruik.
- Kansen voor de transitie in de landbouw, door samen met de landbouwsector te zoeken naar mogelijkheden voor natuur inclusieve of kringloop landbouw en omvorming naar alternatieve (zilte / natte) teelten.
- Kansen voor het versterken van de ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid door de aanleg van meer groen en oppervlaktewater in stedelijk gebied.

De koppeling met de Friese Klimaatatlas

Het is de bedoeling dat de Friese klimaatadaptatiestrategie ook beschikbaar komt in de Friese klimaatatlas (www.frieseklimaatatlas.nl). De Friese klimaatatlas laat zien waar mogelijke risicogebieden liggen voor wateroverlast, droogte, hitte en overstroming. Deze risicogebieden verdienen extra aandacht als het gaat om het klimaatbestendig maken van Fryslân. Met de Friese klimaatadaptatiestrategie kan daaraan gebiedsgericht sturing worden gegeven.

Van klimaatadaptatiestrategie naar ambities

Met de Friese klimaatadaptatie strategie hebben de *richting* aan het klimaatbestendig maken van onze leefomgeving gegeven. Hiermee kunnen we het gesprek met alle stakeholders aangaan. De focus ligt daarbij op de risicogebieden zoals opgenomen in de Friese klimaatatlas. De centrale vraag hierbij is: Welke risico's vinden we acceptabel en welke niet? Welke maatregelen / investeringen zijn maatschappelijk nog rendabel om risico's naar beneden te brengen. En welke risico's moeten we accepteren? En welke schade kunnen we dan verzekeren en vergoeden? Allemaal vragen die nog niet beantwoord zijn.

Het gaat om het vaststellen van de eigen klimaatambities door de afzonderlijke overheden. Een hulpmiddel hierbij kan zijn om onderscheid te maken in:

- Hinder - kortdurend, zonder directe of indirecte schade
- Ernstige hinder - langdurend, met indirecte schade (inkomstenderving winkeliers etc.)
- Overlast - langdurend, met directe schade (o.a. aan gebouwen, infrastructuur)

Aanbevolen wordt om gezamenlijk met stakeholders een risicoanalyse te maken waarmee bepaald wordt in welke situaties we wel en geen maatregelen willen of kunnen nemen om risico's te minimaliseren. Globaal kan een risicoanalyse als volgt worden opgezet.

Impact	1 minimaal	2 klein	3 gemiddeld	4 groot	5 enorm
Kans					
5 zeer waarschijnlijk					
4 waarschijnlijk					
3 mogelijk					
2 klein					
1 zeer klein					

reeds 'klimaatbestendig'	geen maatregelen nodig
kosten-baten analyse	eerst maatschappelijk rendement bepalen
potentieel toekomstig knelpunt	klimaatbestendig ontwikkelen in de periode tot aan 2050
knelpunt	binnen 10 jaar maatregelen nemen

Colofon

De Friese klimaatadaptatie strategie is opgesteld in opdracht van de regiegroep Fries Bestuursakkoord Waterketen (FBWK), namens de Friese overheden.

Onderstaande organisaties zijn uitgenodigd voor een werksessie hebben hun inbreng geleverd.

Achmea
Centre of Expertise Water Technology (CEW)
Friese Milieu Federatie
Gemeente Achtkarspelen
Gemeente Ameland
Gemeente DDFK
Gemeente Heerenveen
Gemeente Leeuwarden
Gemeente Ooststellingwerf
Gemeente Tytsjerksteradiel
GGD
It Fryske Gea
LTO Noord
Natuurmonumenten
Provincie Fryslân
Rijkswaterstaat
Staatsbosbeheer
Veiligheidsregio
Vitens
Wetterskip Fryslân

Vertegenwoordigers van de Friese gemeenten hebben via het Gemeentelijk Ambtelijk Water Overleg (GAWO) als klankbord gefungeerd.

Datum: 11 november 2020

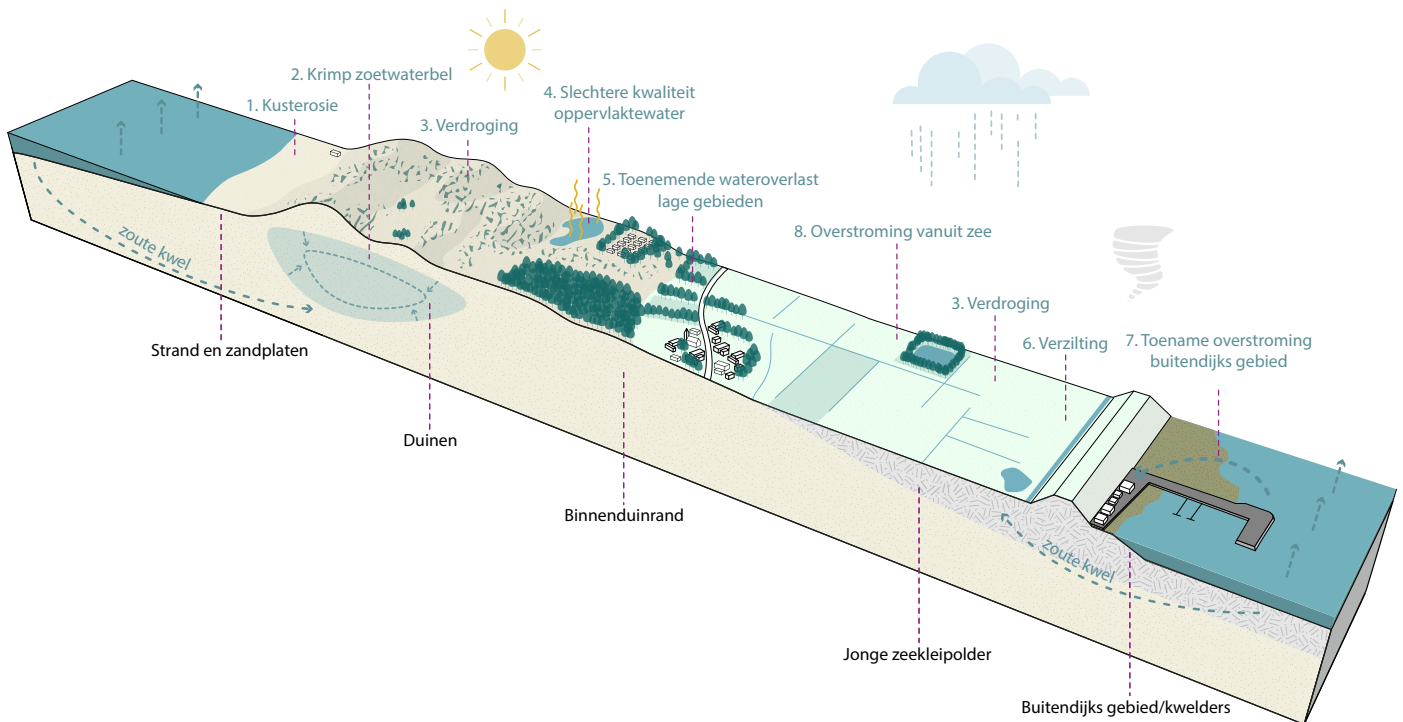

Friese klimaatadaptatiestrategie

Factsheets

Waddeneilanden

Gebiedskenmerken

- Afwisseling van strand en zandplaten, duinen, bos, recreatiegebieden, dorpen, landbouwpolders, dijken en kwelders
- Afwisselend landschap van zeer grootschalig en open tot besloten landschap
- Rijke variatie van structureerde elementen: duincomplexen, lineaire stuifdijken, elzensingels, (hout)wallen, dijkjes, polders, restanten van slenken en waterlopen, dorpskommen, bos en eendenkooien.
- Ondergrond bestaande uit kalkrijke zandgronden (duinen, strand en zandplaten), humeuze zandgronden (binnenduinrand), zeeklei (jonge zeekleipolders), zandige kleigronden (buitendijksland/kwelders).

Specifieke effecten van klimaatverandering

Wateroverlast

5. Toename wateroverlast in binnenduinrand en lagere gebieden

Hitte

4. Slechtere kwaliteit van oppervlaktewater in warme periodes

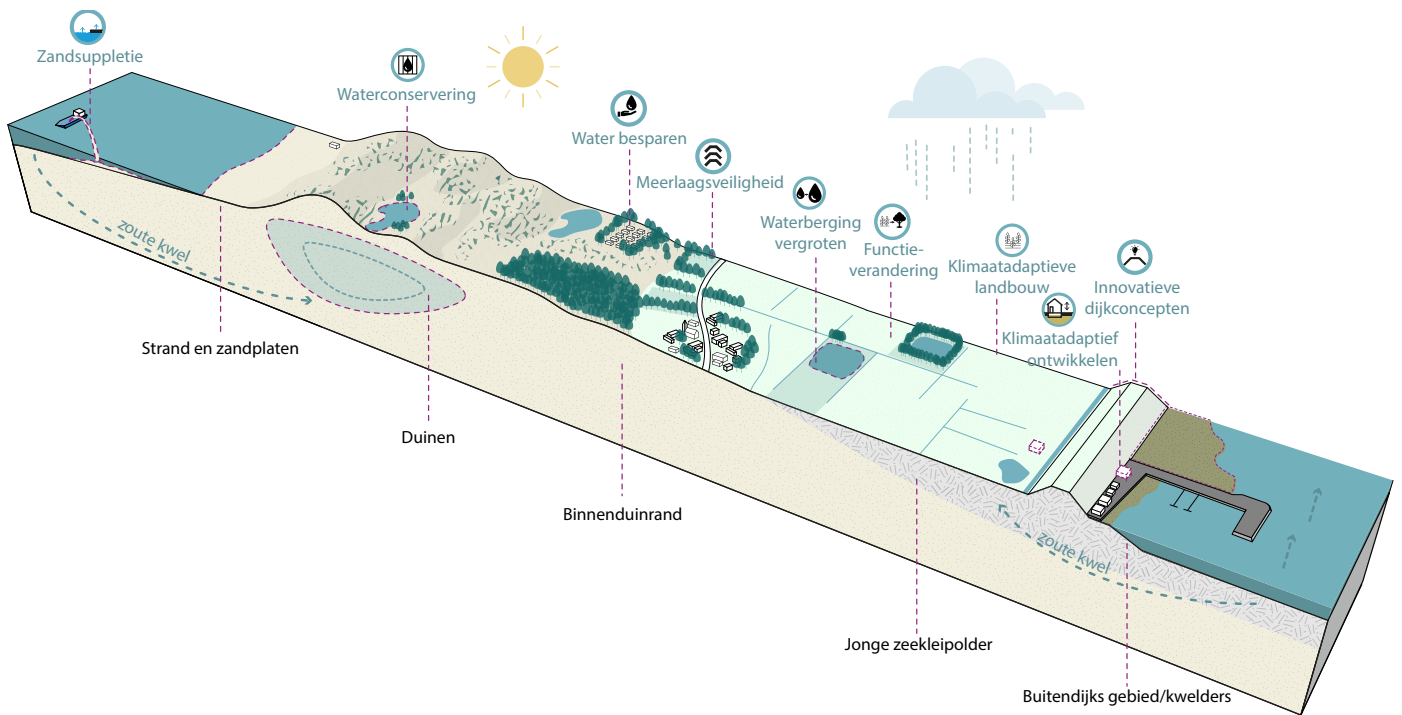
Droogte

2. Krimp zoetwaterbel voor o.a. drinkwater
3. Verdroging van natuur en landbouwgrond

Overstroming

1. Kusterosie door grotere zandverliezen langs de kust
6. Toename verzilting van lage delen in de kuststrook
7. Toename overstroming buitendijks gebied
8. Vanuit zee (grote delen van Fryslân)

Waddeneilanden

Strategieën en handelingsperspectieven

Wateroverlast

- Klimaatadaptief ontwikkelen
- Waterberging vergroten

Hitte

- Klimaatadaptief ontwikkelen

Algemeen

- Acceptatie
- Gedrag aanpassen

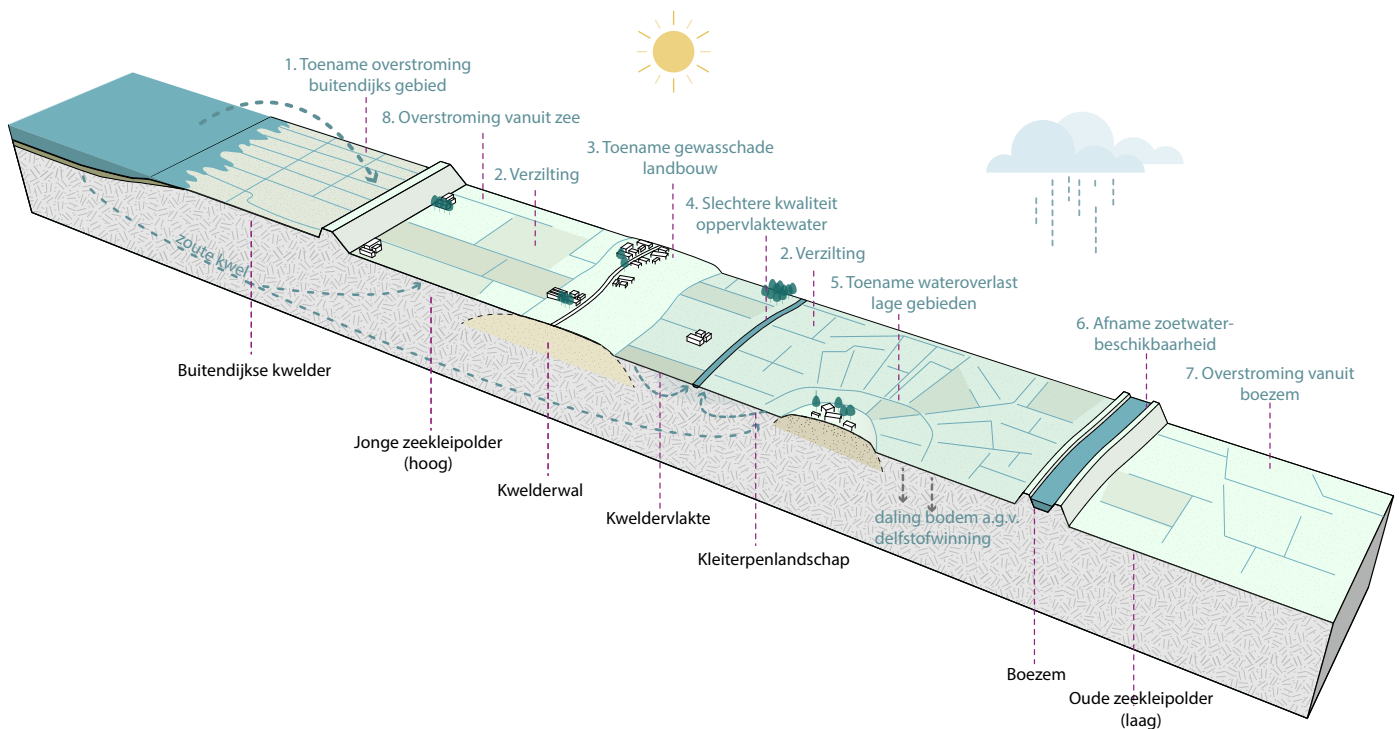
Droogte

- Functieverandering
- Klimaatadaptieve landbouw
- Water besparen
- Waterberging vergroten
- Waterconservering

Overstroming

- Innovatieve dijkconcepten
- Meerlaagsveiligheid
- Zandsuppletie

Kleilandschap

Gebiedskenmerken

- Open en grootschalig gebied met structurerende elementen als dijken, zeekleipolders, kwelderwallen, terpen, statige boerderijen en (trek)vaarten.
- Onregelmatige blokverkaveling met plaatselijk - bij terpen - bijzondere verkavelingspatronen (mozaïek-, radiaal- en strengenverkaveling)
- Bepanting is schaars en geconcentreerd rondom boerderijen, dorpen, kwelderwallen, hoofdontsluiting en de randen van de Middellzee.
- Ondergrond bestaande uit kalkrijke zandige zeeklei op de kwelderwallen en zware zeeklei in de polders.
- Landgebruik van akker- en(glas)tuinbouw op de kwelderwallen en grasland in de lager gelegen delen.
- Buitendijkse natuur (kwelders)

Specifieke effecten van klimaatverandering

Wateroverlast

3. Toename gewasschade landbouw
5. Toename wateroverlast in lagere gebieden

Droogte

2. Verzilting grondwater
3. Toename gewasschade landbouw
6. Afname zoetwaterbeschikbaarheid

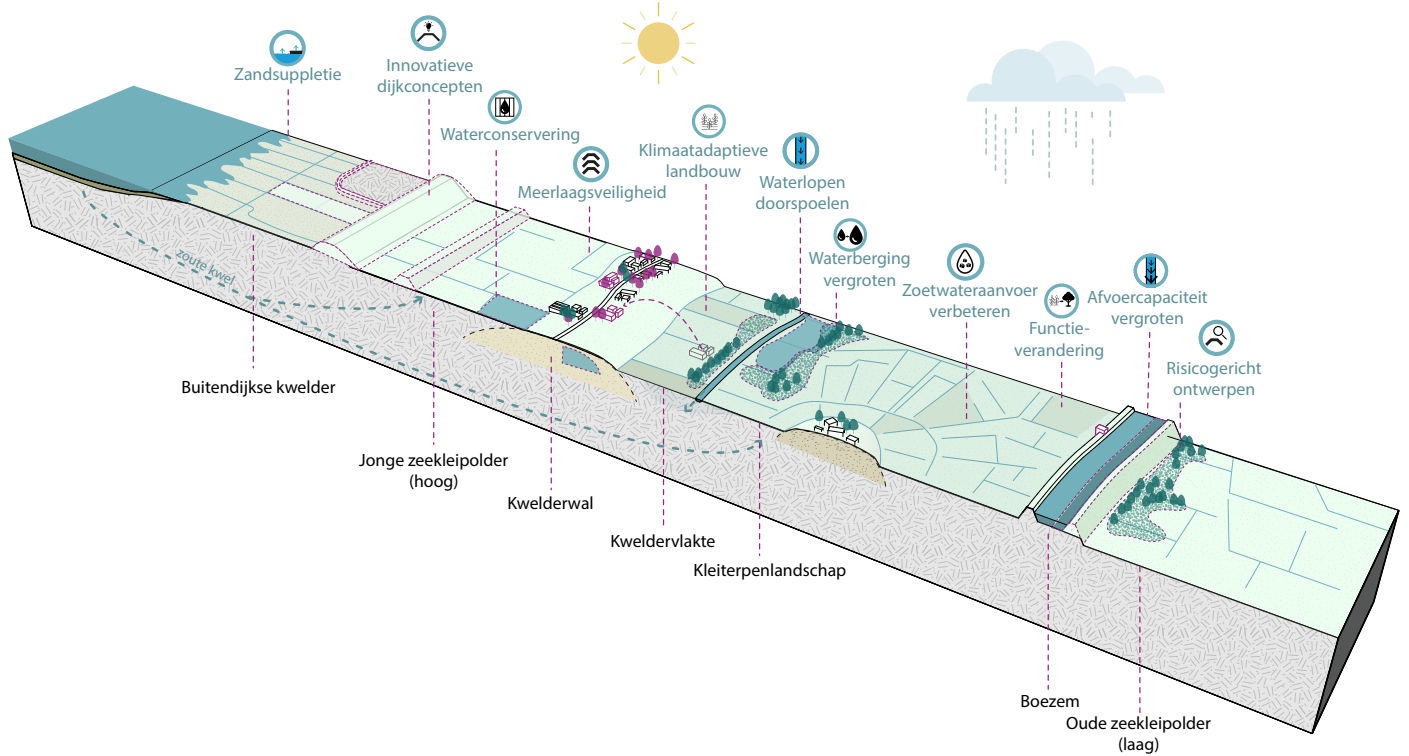
Hitte

4. Slechtere kwaliteit oppervlaktewater in warme periodes

Overstroming

1. Toename overstroming buitendijks gebied
7. Vanuit boezem (polders)
8. Vanuit zee (grote delen van Fryslân)

Kleilandschap

Strategieën en handelingsperspectieven

Wateroverlast

- Afvoercapaciteit vergroten
- Boezemcapaciteit vergroten
- Waterberging vergroten

Droogte

- Boezemcapaciteit vergroten
- Functieverandering
- Klimaatadaptieve landbouw
- Verziltingsmaatregelen
- Waterconservering
- Waterlopen doorspoelen
- Zoetwateraanvoer verbeteren

Hitte

- Waterlopen doorspoelen
- Zoetwateraanvoer verbeteren

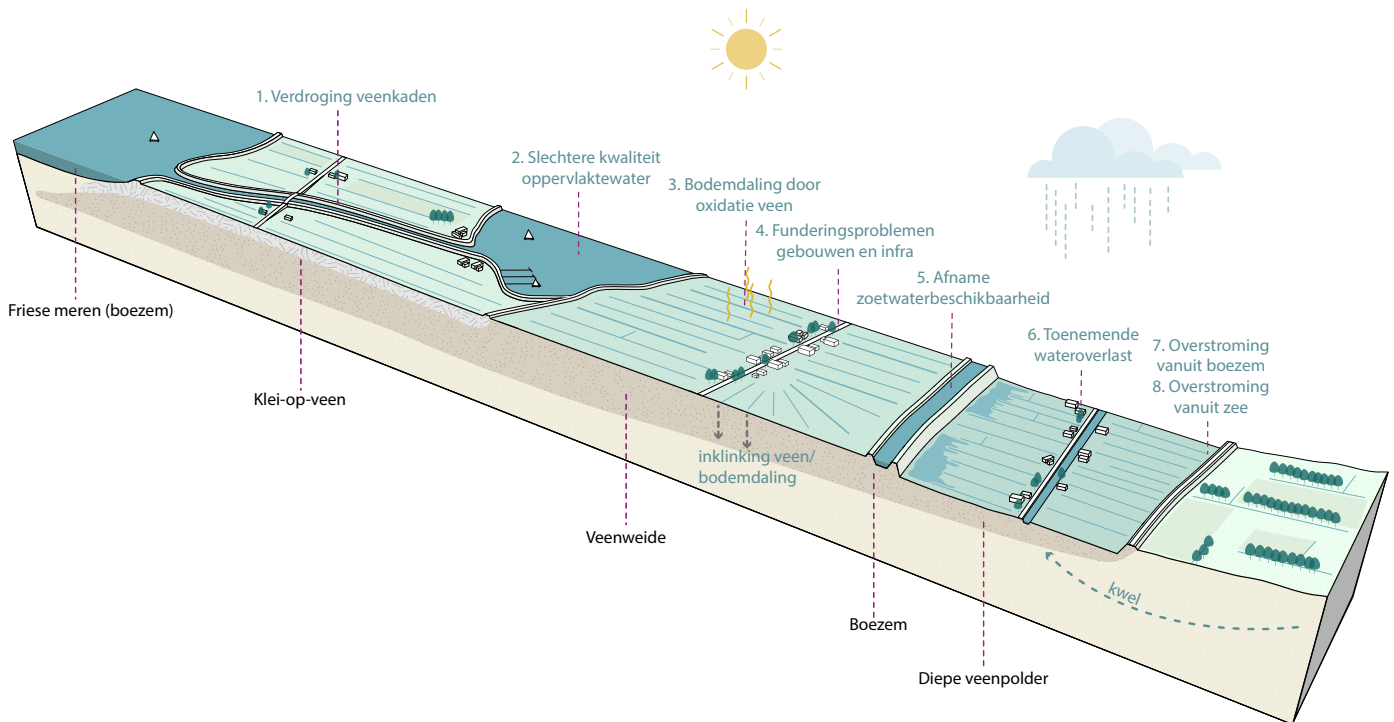
Overstroming

- Innovatieve dijkconcepten
- Meerlaagsveiligheid
- Risicogericht ontwerpen regionale keringen
- Zandsuppletie

Algemeen

- Acceptatie
- Gedrag aanpassen

Veenlandschap

Gebiedskenmerken

- Een laaggelegen zone tussen het noordelijk zeekleigebied en het zuidoostelijk gelegen zandgebied.
- Het toestromend grondwater vanuit de hogere zandgronden wordt opgevangen in de diepere veenpolders (en afgevoerd).
- Meer dan 2/3 van het landelijk gebied is in gebruik door de landbouw (veelal grasland in gebruik door de melkveehouderij). Minder dan 1/3 van het gebied heeft een natuurfunctie.
- Er bevinden zich een aantal laagveenmoerassen, zoals De Alde Feanen, De Deelen en De Mieden.
- Er zijn verschillende bodemtypen: pure veenbodems, veenbodems zonder kleidek (oosten), klei-op-veenbodems (westen) en kleibodems met een veenondergrond (uiterste noordwesten). De veendiktes variëren van 0,4 tot 2,5 meter in het oosten tot enkele meters in westen. Onder het veen bevindt zich meestal een dunne zandlaag en daaronder ligt een leemlaag (keileem).
- Door veenoxidatie daalt het veengebied. De veenbodems zonder beschermend kleidek dalen het snelst met meer dan 1 cm per jaar. De klei-op-veenbodems dalen iets minder snel met minder dan 1 cm per jaar.

Specifieke effecten van klimaatverandering

Wateroverlast

- 6. Toenemende wateroverlast

Hitte

- 2. Slechtere kwaliteit oppervlaktewater

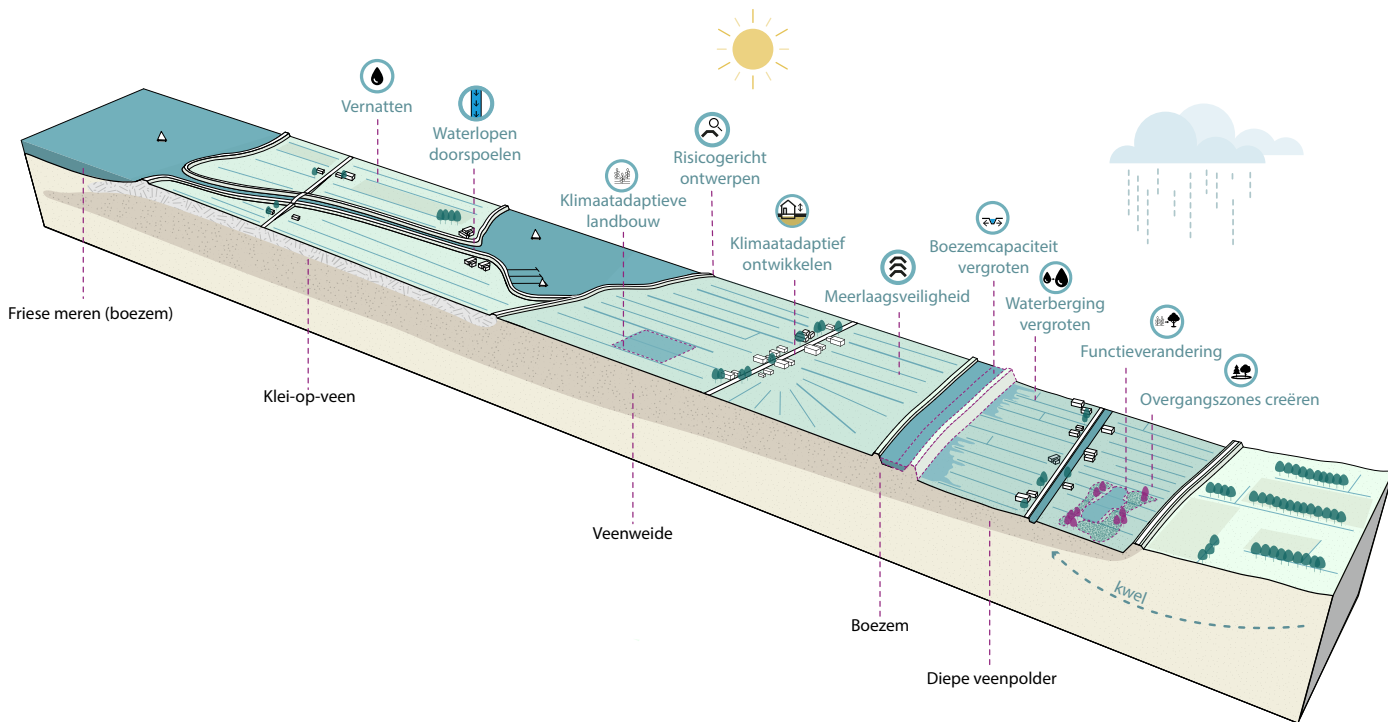
Droogte

- 1. Verdroging van veenkaden
- 3. Bodemdaling door oxidatie van het veen
- 4. Funderingsproblemen gebouwen en infra
- 5. Afname zoetwaterbeschikbaarheid

Overstroming

- 7. Vanuit boezem (polders)
- 8. Vanuit zee (grote delen van Fryslân)

Veenlandschap

Strategieën en handelingsperspectieven

Wateroverlast

- Boezemcapaciteit vergroten
- Functieverandering
- Klimaatadaptief ontwikkelen
- Overgangszones creëren

Droogte

- Functieverandering
- Klimaatadaptieve landbouw
- Overgangszones creëren
- Vernatten
- Waterberging vergroten

Hitte

- Waterlopen doorspoelen

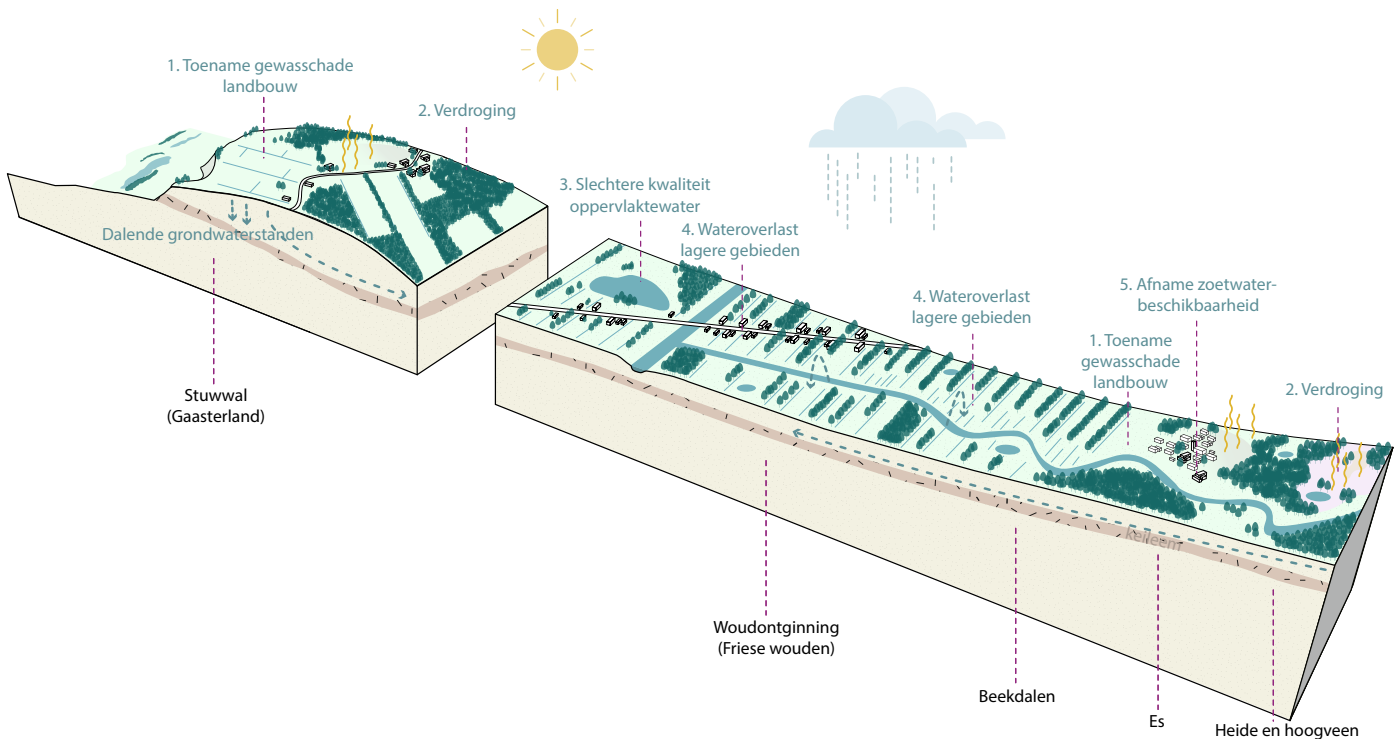
Overstroming

- Meerlaagsveiligheid
- Risicogericht ontwerpen regionale keringen

Algemeen

- Acceptatie
- Gedrag aanpassen

Zandlandschap

Gebiedskenmerken

- Coulissen landschap met houtwallen, singels, bosschages en zandwegen.
- Landbouwgronden
- Natuurgebieden: heide, bossen en venen
- Voornamelijk een infiltratiegebied. Uitzondering hierop zijn de beekdalen, hier is sprake van kwel.
- Zandgronden worden droger; vanuit de hogere zandgronden stroomt meer grondwater naar de beekdalen.
- Grondwater stroomt vanuit zandgronden grotendeels richting het lager gelegen Friese veenweidegebied.

Opgaven door klimaatverandering

Wateroverlast

4. Toename wateroverlast in lagere gebieden

Droogte

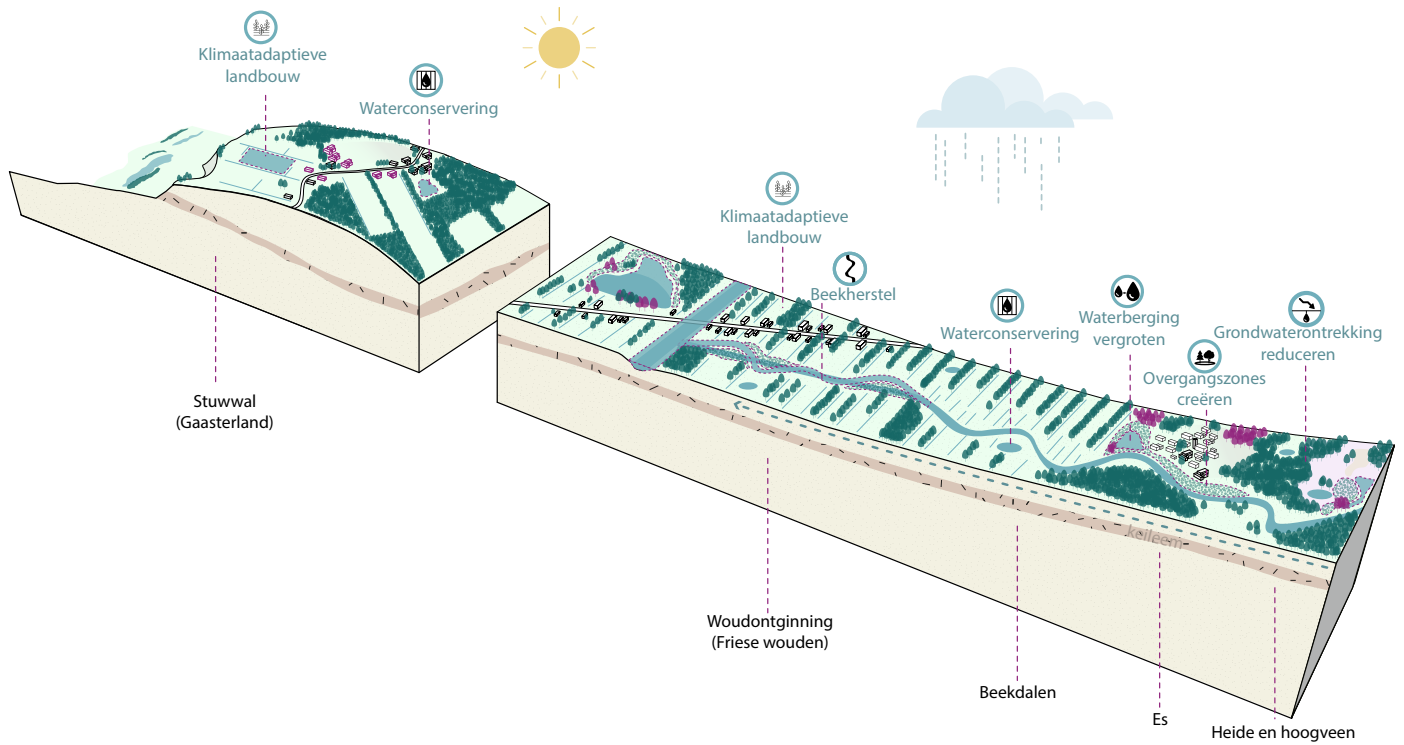
1. Toename gewasschade landbouw door dalende grondwaterstanden
2. Verdroging van natuur en landbouw door dalende grondwaterstanden
5. Afname zoetwaterbeschikbaarheid

Hitte

3. Slechtere kwaliteit van oppervlaktewater in warme periodes

Overstroming

Zandlandschap

Strategieën en handelingsperspectieven

Wateroverlast

- Beekherstel
- Waterberging vergroten

Droogte

- Beekherstel
- Grondwateronttrekking reduceren
- Klimaatadaptieve landbouw
- Overgangszones creëren
- Waterconservering

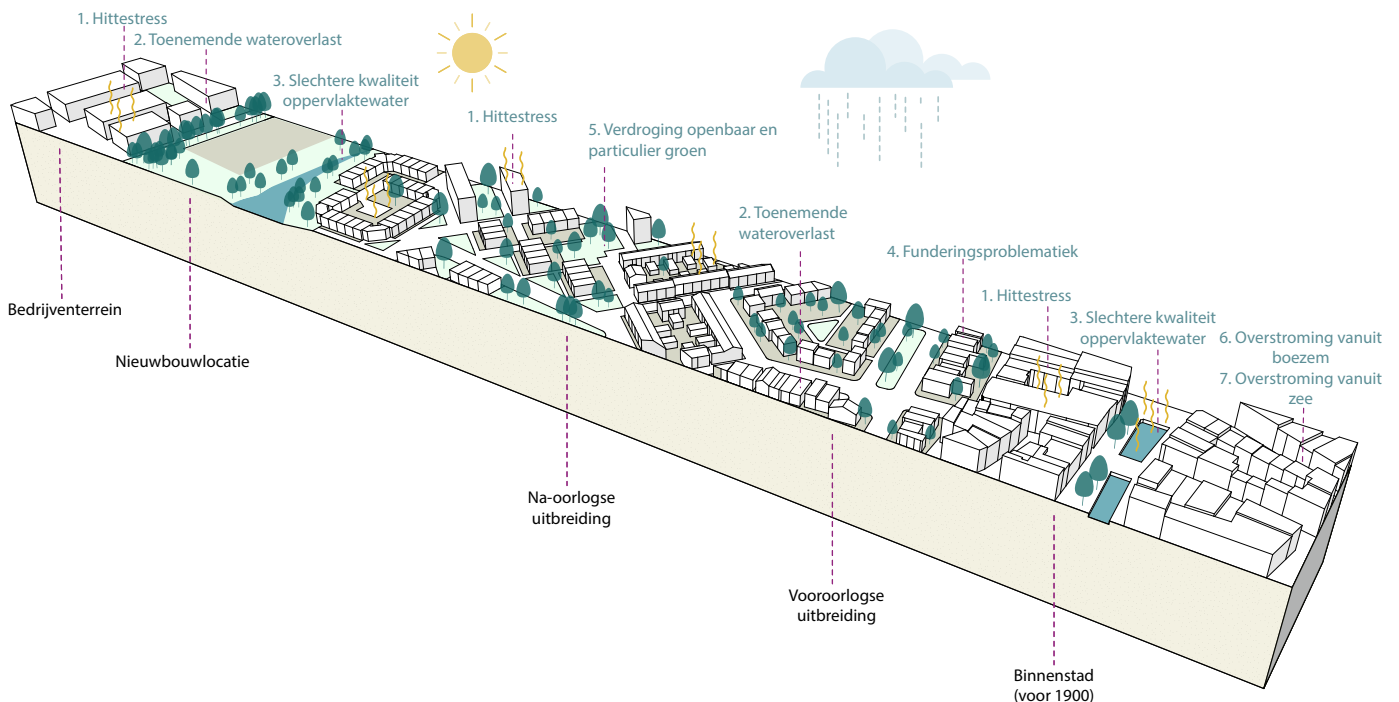
Hitte

Overstroming

Algemeen

- Acceptatie
- Gedrag aanpassen

Stadslandschap

Gebiedskenmerken

Oude stadskern/dorpskern (voor 1900)

- Hoge bebouwingsdichtheid (hoogbouw)
- Straten zijn grotendeels verhard
- Weinig openbaar groen, enkele grote bomen
- Weinig oppervlaktewater, soms grachten
- Huizen vaak slecht geïsoleerd, oude funderingen
- Winkels, horeca, kantoren, woningen

Uitbreidingswijken vooroorlogs (1900-1940)

- Hoge bebouwingsdichtheid (veelal laagbouw)
- Beperkt openbaar-/privé groen
- Weinig oppervlaktewater
- Oude funderingen
- Woningen

Uitbreidingswijken na-oorlogs (1945-2000)

- Wisselende bebouwingsdichtheid
- Variërend woningbestand

- Variërend in aandeel openbaar groen
- Veelal met (kleine) tuinen (voor en achter)
- Woningen

Nieuwbouw/ontwikkellocatie (2000-heden)

- Gemiddelde bebouwingsdichtheid
- Veel ruimte in straatprofiel en groenstroken
- Voor- en achtertuin
- Netwerk van openbaar groen
- Woningen

Bedrijventerreinen

- Wisselende dichtheden
- Veelal verhard
- Weinig groen, soms groenstroken
- Ruim straatprofiel
- Weinig oppervlaktewater
- Bedrijven

Specifieke effecten van klimaatverandering

Wateroverlast

- 2. Toenemende wateroverlast

Hitte

- 1. Hittestress
- 3. Slechtere kwaliteit oppervlaktewater

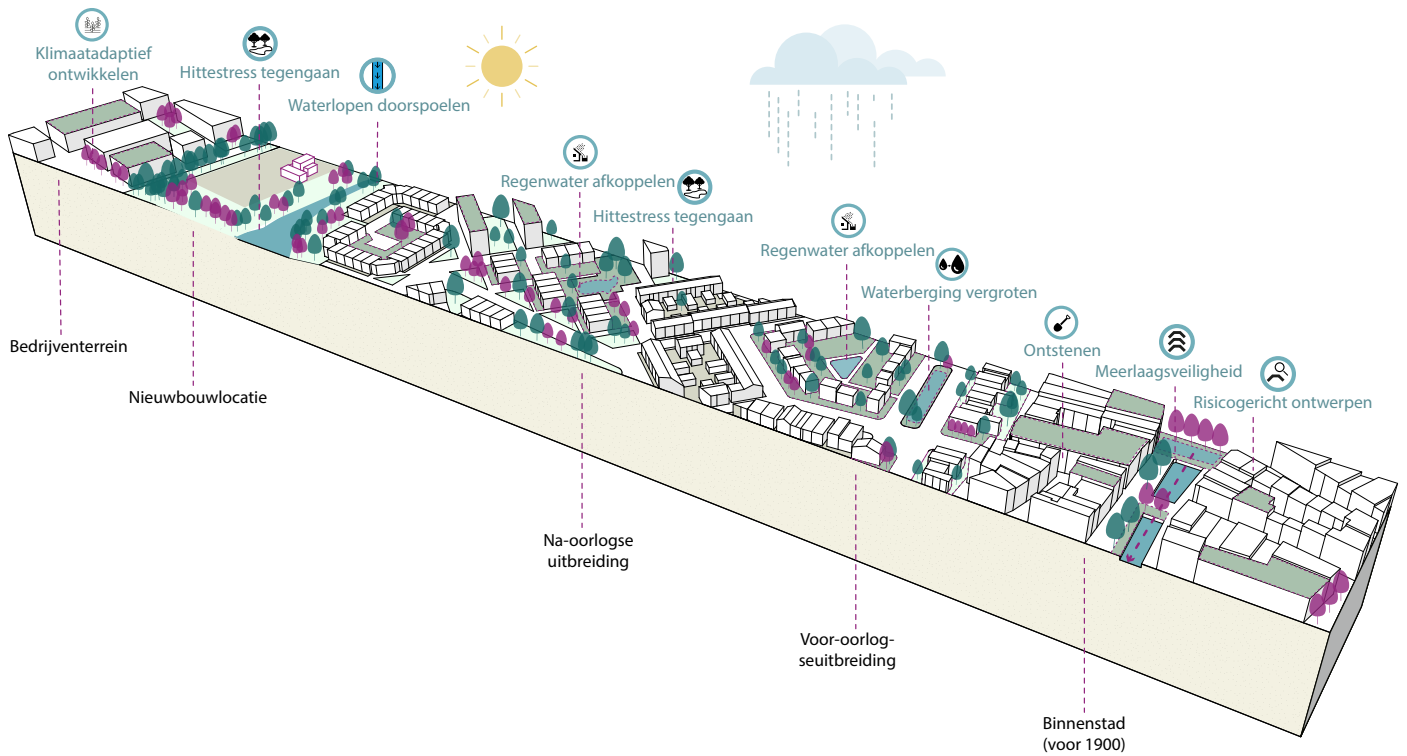
Droogte

- 4. Funderingsproblematiek
- 5. Verdroging openbaar en particulier groen

Overstroming

- 6. Vanuit boezem (polders)
- 7. Vanuit zee (grote delen van Fryslân)

Stadslandschap

Strategieën en handelingsperspectieven

Wateroverlast

- Klimaatadaptief ontwikkelen
- Ontsteden
- Regenwater afkoppelen
- Waterberging vergroten

Droogte

- Regenwater afkoppelen

Hitte

- Hittestress tegengaan
- Klimaatadaptief ontwikkelen
- Waterlopen doorspoelen

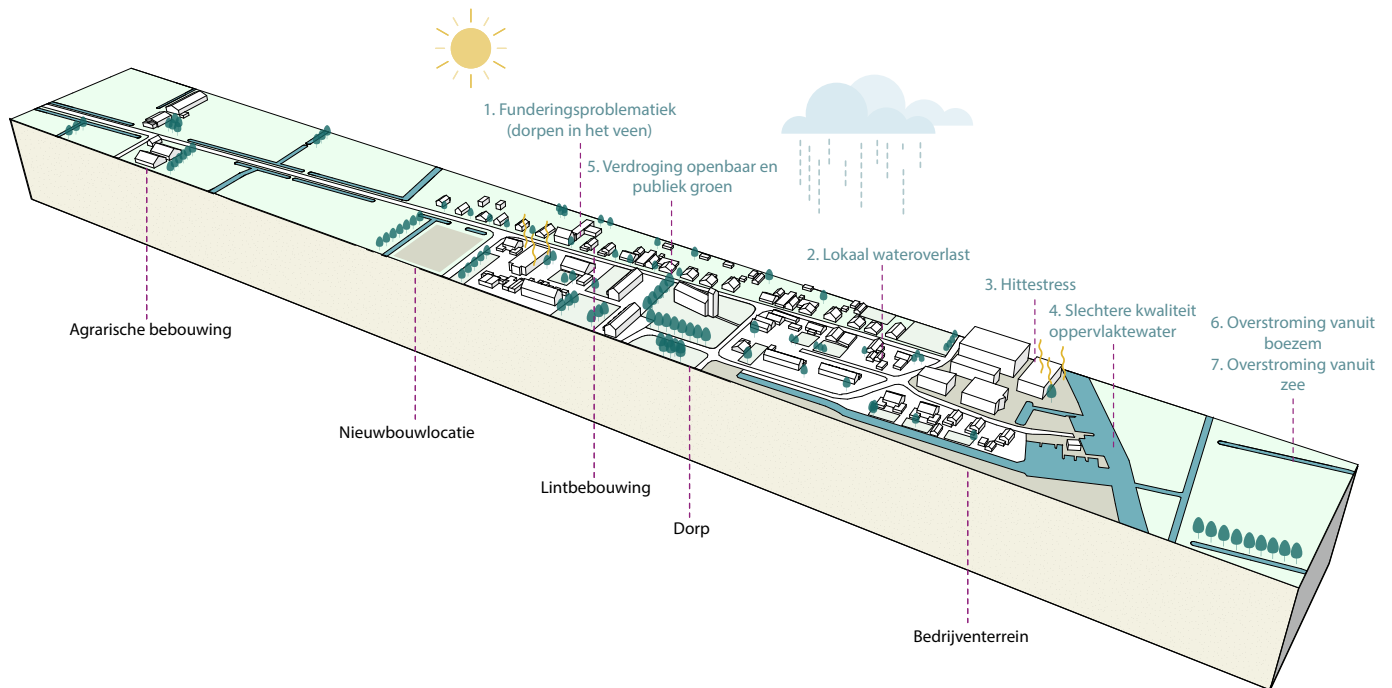
Overstroming

- Meerlaagsveiligheid
- Risicogericht ontwerpen regionale keringen

Algemeen

- Acceptatie
- Gedrag aanpassen

Dorpslandschap

Gebiedskenmerken

Nieuwbouw/ontwikkellocatie (2000-heden)

- Gemiddelde bebouwingsdichtheid
- Veel ruimte in straatprofiel en groenstroken
- Voor- en achtertuin
- Netwerk van openbaar groen
- Woningen

Dorp/lintbebouwing

- Lage bebouwingsdichtheid
- Veel privaat groen (voor-/achtertuin)
- Voldoende oppervlaktewater
- Soms oude funderingen
- Wonen, horeca, winkels

Bedrijventerreinen

- Wisselende dichtheden
- Veelal verhard
- Weinig groen, soms groenstroken
- Ruim straatprofiel
- Weinig oppervlaktewater
- Bedrijven

Specifieke effecten van klimaatverandering

Wateroverlast

2. Lokaal wateroverlast

Hitte

3. Hittestress
4. Slechtere kwaliteit oppervlaktewater in warme periodes

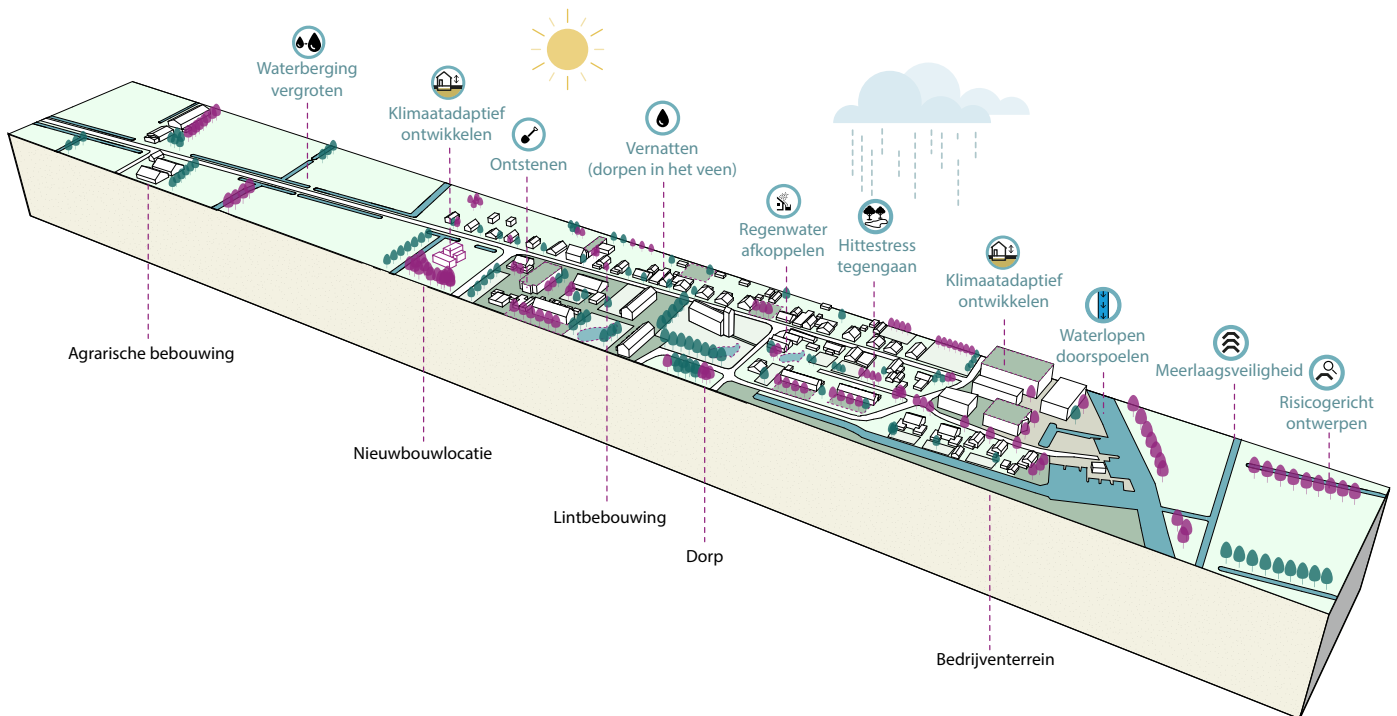
Droogte

1. Toename kans schade funderingen/ verzakkingen door lager grondwaterpeil (dorpen in het veen)
5. Verdroging openbaar en particulier groen

Overstroming

1. Vanuit boezem (polders)
2. Vanuit zee (grote delen van Fryslân)

Dorpslandschap

Strategieën en handelingsperspectieven

Wateroverlast

- Klimaatadaptief ontwikkelen
- Ontsteden
- Regenwater afkoppelen
- Waterberging vergroten

Droogte

- Vernatten

Hitte

- Hittestress tegengaan
- Klimaatadaptief ontwikkelen
- Waterlopen doorspoelen

Overstroming

- Meerlaagsveiligheid
- Risicogericht ontwerpen regionale keringen

Algemeen

- Acceptatie
- Gedrag aanpassen

Iconenlijst

Strategieën en handelingsperspectieven

Algemene strategieën

- Acceptatie
- Gedrag aanpassen

Specifieke strategieën

- Afvoercapaciteit vergroten
- Beekherstel
- Boezemcapaciteit vergroten
- Functieverandering
- Grondwaterontrekking reduceren
- Hittestress tegengaan
- Innovatieve dijkconcepten
- Klimaatadaptief ontwikkelen
- Klimaatadaptieve landbouw
- Meerlaagsveiligheid
- Ontstienen
- Overgangszones creëren
- Regenwater afkoppelen
- Risicogericht ontwerpen regionale keringen
- Vernatten
- Verziltingsbestrijding
- Water besparen
- Waterberging vergroten
- Waterconservering
- Waterlopen doorspoelen
- Zandsuppletie
- Zoetwateraanvoer verbeteren

Friese klimaatadaptatiestrategie

Achtergronddocument

Beleidsanalyse
Strategieën
Maatregelen

Strategie	Brondocument	Benoemde maatregel
Afvoercapaciteit vergroten	Veiligheidsplan 2, eindconcept onderzoeksrapport, Wetterskip Fryslân, november 2014	Realiseren van extra gemaalcapaciteit
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Overtollig water afvoeren
	Places of Hope, 2018, 1001 tuinen van duurzaamheid	Wegpompen water richting Waddenzee door meer/zwaardere gemalen
Boezemcapaciteit vergroten	Veiligheidsplan 2, eindconcept onderzoeksrapport, Wetterskip Fryslân, november 2014	Uitbreiden boezemsysteem (omgevingsvisie) / verbreding hoofdwatgangen t.b.v. waterberging
	Ontwerp omgevingsvisie, nov 2018, provincie Fryslân	Uitbreiden boezemsysteem
	Rapport Klimaat en landbouw 2011	Opschonen watgangen, greppels maken (= boezemcapaciteit vergroten)
Funcieverandering	Veenweidevisie, 2015, provincie Fryslân	Natuur ruilen voor landbouw in kwelzones
Grondwaterontrekking	Places of Hope, 2018, 1001 tuinen van duurzaamheid	Stoppen met grondwaterwinning op Drents plateau
	Strategische Grondwaterstudie Fryslân	Minder afpompen van zoet grondwater naar de Friese boezem
Hittestress tegengaan	Gemeente Leeuwarden: inspiratiebundel & Concept GRP 2019 - 2022	Toevoegen van groen en water in steden / dorpen
	Klimaatdialogen en klimaat strategieën Terschelling	Groen op daken
	Ontwerp omgevingsvisie, nov 2018, provincie Fryslân	Herinrichting van steden en dorpen vanwege wateroverlast en hittestress
	Gemeente Leeuwarden: inspiratiebundel & Concept GRP 2019 - 2022	Schaduw creëren
Innovatieve dijkconcepten	Waterbeheerplan (WBP) 2016 – 2021, Wetterskip Fryslân, september 2016	Uitvoeren HWBP
	Waterbeheerplan (WBP) 2016 – 2021, Wetterskip Fryslân, september 2016	Risicogericht ontwerpen regionale keringen
	Bouwsteen water voor de omgevingsvisie van de provincie Fryslân, 2019	Toekomstbestendig ontwerpen van regionale keringen, risico gestuurd ontwerpen
	Bouwsteen water voor de omgevingsvisie van de provincie Fryslân, 2019	bij het ontwerpen van regionale keringen rekening houden met toekomstig ruimtebeslag voor toekomstige versterking van keringen
	Klimaatagenda, jan 2018, Wetterskip	Uitvoeren HWBP (zie HWBP)
	Klimaatagenda, jan 2018, Wetterskip	innovatieve dijkconcepten

Strategie	Brondocument	Benoemde maatregel
	Klimaatagenda, jan 2018, Wetterskip	Risicogericht ontwerpen regionale keringen
	4e waterhuishoudingsplan, april 2016, provincie Fryslân	Opnemen reserveringszones dijkversterking / primaire waterkeringen in bestemmingsplannen en/of omgevingsverordening. Relevant voor gemeenten
	Ontwerp omgevingsvisie, nov 2018, provincie Fryslân	Dijkversterking bv. brede dijken
Klimaatadaptief ontwikkelen	Bouwsteen water voor de omgevingsvisie van de provincie Fryslân, 2018	Hoog / klimaat adaptief / water robuust bouwen tegen overstromings- overlast
	Bouwsteen water voor de omgevingsvisie van de provincie Fryslân, 2019	bij het ontwerpen van regionale keringen rekening houden met toekomstig ruimtebeslag voor toekomstige versterking van keringen
	Klimaatagenda, jan 2018, Wetterskip	Risicogericht ontwerpen regionale keringen
	Veenweidevisie, 2015, provincie Fryslân	Dieper aanleggen ondergrondse infrastructuur, lvm kans op beschadiging en bevroering, Voor nutsbedrijven
	Veenweidevisie, 2015, provincie Fryslân	Infiltratiedrains voor eigenaren van gebouwen
	4e waterhuishoudingsplan, april 2016, provincie Fryslân	Opnemen reserveringszones dijkversterking / primaire waterkeringen in bestemmingsplannen en/of omgevingsverordening. Relevant voor gemeenten
	Ontwerp omgevingsvisie, nov 2018, provincie Fryslân	Herinrichting van steden en dorpen vanwege wateroverlast en hittestress
	Ontwerp omgevingsvisie, nov 2018, provincie Fryslân	In lage gebieden voldoende hoog bouwen (klimaatadaptief)
	Ontwerp omgevingsvisie, nov 2018, provincie Fryslân	Reserveringszones voor dijken in omgevingsverordening borgen
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Klimaatadaptief bouwen
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Hoog bouwen in lage gebieden
	Gemeente Leeuwarden: inspiratiebundel & Concept GRP 2019 - 2022	Meer ruimte maken voor water (boven- en ondergronds), bv plaatsen of juist weghalen drempels over verhogen stoepanden
	Gemeente Leeuwarden: inspiratiebundel & Concept GRP 2019 - 2022	Toegankelijk houden belangrijke wegen, voldoende hoog aanleggen infra
	Klimaatdialogen en klimaat strategieën Terschelling	Zonnepanelen op waterbuffers (koppelkans)
	Klimaatdialogen en klimaat strategieën Terschelling	Bouwen op terpen

Strategie	Brondocument	Benoemde maatregel
	Verkenning (bouw)regelgeving t.b.v. klimaatbestendige inrichting' opgericht, door Colibri Advies en Ambient Advies, 2019	Klimaatadaptief bouwen
	Gemeente Leeuwarden: inspiratiebundel & Concept GRP 2019 - 2022	Bij nieuwbouw vloerpeil voldoende hoog aanleggen t.o.v. straatpeil en grondwaterstanden, klimaatadaptief bouwen
	Gemeente Leeuwarden: inspiratiebundel & Concept GRP 2019 - 2022	Groen verlagen (waterbergen in het groen)
	Veenweidevisie, 2015, provincie Fryslân	Meer waterberging in bebouwd gebied creëren
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	IJsbanen inrichten als waterberging
	Beleid en beheernota zuiveren, Wetterskip, 2019	Hergebruiken effluent tbv op peil houden voorraad zoet (grond)water, tbv voorkomen verdere verdroging natuur, Waddeneilanden
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Koppelkansen benutten
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Aan kansen voor waterberging denken, bv. bij aanleg park of verlagen wegprofiel op overlastlocatie
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Riolen moeten op orde zijn
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Overtollig water afvoeren
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Bij herinrichting en vervanging de voorkeur geven aan een gescheiden riolering (regenwater schoon houden, lokaal gebruiken en energie besparen);
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Verplichten tot afkoppelen en het scheiden van waterstromen bij zowel nieuwbouw als herstructurering.
	82 Gemeente Leeuwarden: inspiratiebundel & Concept GRP 2019 - 2022	Rioolbeheer op orde
	Bijeenkomst hergebruik effluent op Waddeneilanden, 24/11	Brakke diepe grondwater gebruiken voor hergebruik (toiletspoeling)
	Klimaatdialogen en klimaat strategieën Terschelling	Hergebruiken afvalwater
Klimaatadaptieve landbouw	Visie Toekomstbestendig Waterbeheer (TBW), Wetterskip Fryslân, september 2022	Landbouw: omslag maken naar zouttolerante gewassen
	Visie Toekomstbestendig Waterbeheer (TBW), Wetterskip Fryslân, september 2022	Landbouw: aangepaste drainage om zuinig om te gaan met zoet water in wortelzone en grondwater, noordelijk kleigebied

Strategie	Brondocument	Benoemde maatregel
	Natuurbeheerplan provincie Fryslân 2020	Klimaatadaptieve landbouw zoek naar combinaties van functies in het laagveenlandschap (= koppelkansen) weinig ruimtelijke klimaatadaptatie strategieën: meer proces / natuur / algemene beheer strategieën
	Artikel in 'De levende natuur' sept 2019.	Natuurinclusieve landbouw
	BOOT actieprogramma klimaatadaptatie en landbouw, 2019	Klimaatadaptieve landbouw
	Bijeenkomst hergebruik effluent op Waddeneilanden,	Natuurinclusieve landbouw (koppelkans)
	Rapport Klimaat en landbouw 2015	Inzaaien droogtolerante en zouttolerante gewassen (weidegebied)
	Rapport Klimaat en landbouw 2015	Landbouw bestendiger maken tegen verzilting, omslag maken naar meer zouttolerante gewassen
	Rapport Klimaat en landbouw 2012	Bolleggen akkers
Ontsteden	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Operatie Steenbreek
	Gemeente Leeuwarden: inspiratiebundel & Concept GRP 2019 - 2022	Minder verharding
	Klimaatdialogen en klimaat strategieën Terschelling	Groen op daken
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Stimuleren / verplichten van waterdoorlaatbare verharding
Overgangszones creëren	Veenweidevisie, 2015, provincie Fryslân	Natuur ontwikkeling kwelgebied tegen verdroging en verzilting
Regenwater afkoppelen	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Afkoppelen hemelwater
	Gemeente Leeuwarden: inspiratiebundel & Concept GRP 2019 - 2022	Vasthouden en bergen van hemelwater op straten
	Klimaatdialogen en klimaat strategieën Terschelling	Innovatief hergebruik hemelwater in / op gebouwen
	Bijeenkomst hergebruik effluent op Waddeneilanden, 24/9	Hemelwater afkoppelen en hergebruiken
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Aan kansen voor waterberging denken, bv. bij aanleg park of verlagen wegprofiel op overlastlocatie
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Parken, plantsoenen, vijvers en waterpleinen aanleggen
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Verplichten tot afkoppelen en het scheiden van waterstromen bij zowel nieuwbouw als herstructurering.

Strategie	Brondocument	Benoemde maatregel
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Afkoppelen bij rioolvervanging gebeurt alleen als dit doelmatig is.
	Gemeente Leeuwarden: inspiratiebundel & Concept GRP 2019 - 2022	Vasthouden en bergen van hemelwater op straten
	Klimaatdialogen en klimaat strategieën Terschelling	Innovatief hergebruik hemelwater in / op gebouwen
	Klimaatdialogen en klimaat strategieën Terschelling	Gescheiden regen- en afvalwater inzamelen
Vernatten	Veenweidevisie, 2015, provincie Fryslân	Drainage vervangen / vernatting
	4e waterhuishoudingsplan, april 2016, provincie Fryslân	Hoogwaterzones verbreden
	Places of Hope, 2018, 1001 tuinen van duurzaamheid	Peil verhogen in het Veengebied, niet langer vermalen diepste Veenpolders, permanent natte gebieden, tegendruk voor zilte grondwater creëren
	Strategische Grondwaterstudie Fryslân	Verticale drainage toepassen
	Strategische Grondwaterstudie Fryslân	Bestaande, gangbare drainage vervangen door ondiepe, intensievere drainage of peilgestuurde drainage.
	Klimaatdialogen en klimaat strategieën Terschelling	Vernatten van de duinen, Waddeneilanden
Water besparen	Bijeenkomst hergebruik effluent op Waddeneilanden,	Drinkwaterbesparing
Waterberging vergroten	Veiligheidsplan 2, eindconcept onderzoeksrapport, Wetterskip Fryslân, november 2014	Bergingsgebieden in natuur aanleggen
	Veiligheidsplan 2, eindconcept onderzoeksrapport, Wetterskip Fryslân, november 2014	Optimaliseren zomerpolders in het kader van water bergen
	Veiligheidsplan 2, eindconcept onderzoeksrapport, Wetterskip Fryslân, november 2014	Bufferen in deelsystemen tot 2025 (lagere netwerk)
	Visie Toekomstbestendig Waterbeheer (TBW), Wetterskip Fryslân, september 2019	Aanwijzen van lage gebieden voor tijdelijke waterberging, lokaal inzetten van lage (komvormige) gebieden voor tijdelijke waterberging/retentie, oostelijk zand
	Visie Toekomstbestendig Waterbeheer (TBW), Wetterskip Fryslân, september 2024	Grond inzetten voor waterberging in lagere gebieden, om wateroverlast in hogere gebieden te voorkomen
	Bouwsteen water voor de omgevingsvisie van de provincie Fryslân, 2017	Gebieden reserveren om water op te slaan, noodoverloopgebied
	Ontwerp omgevingsvisie, nov 2018, provincie Fryslân	Inrichten van overloop gebieden

Strategie	Brondocument	Benoemde maatregel
	Diverse gemeentelijke Rioleringsplannen (GRP's)	Aanleggen van extra oppervlaktewater / oppervlaktewaterpeil verhogen in afstemming met Wetterskip, zodat water langer wordt vastgehouden
	Artikel in 'De levende natuur' sept 2019.	Waterberging vergroten: 1) Boezemberging vergroten 2) Ruimte voor de beek 3) Waterberging diepe veenpolders
	Veiligheidsplan 2, eindconcept onderzoeksrapport, Wetterskip Fryslân, november 2014	Aanleggen retentiepolders in natuur & landbouw ihkv water bergen
	Waterbeheerplan (WBP) 2016 – 2021, Wetterskip Fryslân, september 2016 Risicogericht ontwerpen regionale	Anticiperend peilbeheer
Waterconservering	Veenweidevisie, 2015, provincie Fryslân	Water vasthouden in Friese Wouden tegen verdroging aangrenzend zandgebied.
	Veenweidevisie, 2015, provincie Fryslân	Water conserveren: - Extra water vasthouden (in stuwen, damwanden) en extra water aanvoeren - Randzones met drooglegging 60 cm zuivering inlaatwater - Realiseren EHS & Natura 2000 maatregelen - Minder drooglegging rondom natuurgebied (wegzijging) (veenweidevisie p6g)
	4e waterhuishoudingsplan, april 2016, provincie Fryslân	Stimuleren van waterconservering, bv. via pilots peilgestuurde drainage & beekherstelprojecten
	Klimaatdialogen en klimaat strategieën Terschelling	Oude watertoren (Berenburg) gebruiken voor zoet water opslag
	Strategische Grondwaterstudie Fryslân	in de beekdalen meer (grond)water vasthouden door bijvoorbeeld het uitvoeren van beekherstelprojecten, zoals momenteel in de Lende en Alddjip plaatsvinden.
	Strategische Grondwaterstudie Fryslân	Op zandgronden meer water vasthouden, bijvoorbeeld door middel van verhoging van slootbodems en/of peilverhogingen
	Rapport Klimaat en landbouw 2015	Landbouw maakt gebruik van ondergrondse opslag voor water, (TBW), noordelijk kleigebied

Strategie	Brondocument	Benoemde maatregel
	Visie Toekomstbestendig Waterbeheer (TBW), Wetterskip Fryslân, september 2023	Landbouw: aangepaste drainage om zuinig om te gaan met zoet water in wortelzone en grondwater, noordelijk kleigebied
	4e waterhuishoudingsplan, april 2016, provincie Fryslân	Stimuleren van waterconservering, bv. via pilots peilgestuurde drainage & beekherstelprojecten
	Strategische Grondwaterstudie Fryslân	in de beekdalen meer (grond)water vasthouden door bijvoorbeeld het uitvoeren van beekherstelprojecten, zoals momenteel in de Lende en Alldjip plaatsvinden.
Waterlopen doorspoelen	Klimaatdialogen en klimaat strategieën Terschelling	Tegengaan van stilstaand water, voor hittestress, blauwalg
Zandsuppletie	Places of Hope, 2018, 1001 tuinen van duurzaamheid	Inzetten sediment tbv een robuuste kustzone, gebied laten stijgen met stijging zeespiegel: a. Kunstmatig: met opgebaggerd slib b. Natuurlijk: kweldervorming c. Openen Lauwersmeer d. Plaatselijke oplossingen, Holwerd aan Zee
	Strategische Grondwaterstudie Fryslân	Peilverhoging evenredig met zeespiegelstijging (zeekleigebied)
Zoetweraanvoer verbeteren	Veenweidevisie, 2015, provincie Fryslân	IJsselmeer als zoet water voorraad aanhouden
	Veenweidevisie, 2015, provincie Fryslân	Water conserveren: - Extra water vasthouden (in stuwen, damwanden) en extra water aanvoeren - Randzones met drooglegging 60 cm zuivering inlaatwater - Realiseren EHS & Natura 2000 maatregelen - Minder drooglegging rondom natuurgebied (wegzijging) (veenweidevisie p69)
	Ontwerp omgevingsvisie, nov 2018, provincie Fryslân	Verdelingsafspraken/ verdringingsreeks: Aanvoer zoetwater
	Visie Toekomstbestendig Waterbeheer (TBW), Wetterskip Fryslân, september 2020	Zoetweraanvoer geleidelijk afbouwen in landbouw in hoger gelegen gebieden na 2050, noordelijk kleigebied
	Visie Toekomstbestendig Waterbeheer (TBW), Wetterskip Fryslân, september 2020	Aanvoeren zoet water door waterschap tbv landbouw, alleen wanneer dit beschikbaar is in aantal hoofdwatertangen en als voldoende water in IJsselmeer is.

Strategie	Brondocument	Benoemde maatregel
Verziltingsmaatregelen	Visie Toekomstbestendig Waterbeheer (TBW), Wetterskip Fryslân, september 2018	Tegengaan van zoutindringing: zeewater in sluis terugpompen en vervangen voor boezemwater, bv. Harlingen, Tsjerk Hiddesluizen
	Strategische Grondwaterstudie Fryslân	Toepassen van antiverziltingsdrainages: een innovatieve wijze van draineren. (p75)
	Strategische Grondwaterstudie Fryslân	Op boezempeil zetten van diverse zandwinplassen/diepe kwelpolders in het veengebied